

УДК 393.92(477.85)

Георгій Кожолянко

Язичницький і християнський характер поховальних обрядів українців

Досліджено похоронний обряд давнього українського населення Буковини. Зазначається, що похоронно-поминальна обрядовість українців Буковини формувалась впродовж багатьох століть і тисячоліть. Проаналізовано джерельні матеріали арабських авторів, західно-європейські джерела, дослідження українських вчених ХХ – початку ХХІ ст. Вказано, що у дохристиянські часи на українських землях існувало декілька типів поховальних обрядів: трупоспалення (кремація) поза місцем поховання, трупоспалення на місці поховання і поховання людини у могильній ямі (інгумація). Досліджено також християнські захоронення ХІІ–ХІV ст. (ямні, підкамінні, поховання з кам'яними “подушками”, саркофагні). Наявність багатьох типів поховань пояснюється як перехідним періодом від дохристиянських вірувань і обрядів до християнських, так і цілим рядом інших факторів: етнічних, соціально-економічних, функціональних, символічних.

Ключові слова: похорон, вірування, фактор, тип, язичництво, християнство

Heorhiy Kojolianko

Pagan and Christian character of Ukrainian obsequial rites

The obsequial rites of the ancient Ukrainian population of Bukovina are analyzed. It is noted that the funeral and memorial ceremonies of the Ukrainians of Bukovina were forming for many centuries and millennia. The materials of the Arabian authors, Western European sources, studies of the scientists of the 20th and the beginning of the 21st century are examined. It is indicated that in pre-Christian times in the Ukrainian lands there were several types of funeral ceremonies: burning (cremation) outside of the funeral place, burning at the place of a funeral and burial of a person in a grave hole (interment). Christian burial of the 12th–14th centuries (holes, under stones, with stone “pillows”, funeral ceremony with sarcophagus) are also studied. The presence of many obsequial rites is explained by a transitional period from pre-Christian beliefs and ceremonies to the Christian, as well as a number of other factors: ethnic, socioeconomic, functional and symbolic.

Keywords: funeral, beliefs, factor, type, paganism, Christianity

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

Закономірним вінцем процесу життя є смерть. Цей етап – один з найстрашніших і небажаних для людини. Рубіж, який позбавляв земного існування.

Хоча природна смерть є неминучою складовою земного буття, все ж таки втрата рідної, близької людини – велике, непоправне горе. Ні багатство, ні влада, ні будь-які інші обставини не можуть відвернути природний відхід людини з життя. Єдине, що можуть зробити живі, – гідно випроводити небіжчика в останню путь, залишаючи по його смерті немеркнучу пам'ять.

Як правило, смерть людини настає несподівано. Більшість не знає скільки років їм визначено жити на світі. Сьогодні людина ще ходить, працює, веселиться, планує майбутнє, перейнята буденними турботами, а вже завтра з нею може трапитись лихо, вона може померти. Особливо болісною і вражаючою є несподівана загибель молодих людей, сповнених сил і бажання жити, творити. Часто лише з втратою когось близького ми задумуємося над людським призначенням, над сенсом життя, над його короткочасністю у порівнянні з вічністю.

Питання характеру давньої поховальної обрядовості досліджувались Б. Тимошуком [1], І. Русановою [2], Г. Кожолянком [3], Ю. Миськом [4], Л. Михайлиною [5], С. Пивоваровим [6], Ю. Юрійчуком [7] та інші. Проте цілісного дослідження давньої поховальної обрядовості українців не здійснено.

Похоронно-поминальна обрядовість буковинців вироблялась протягом багатьох століть і тисячоліть. Вона має цілий комплекс уявлень і обрядодій: сприйняття смерті та її приходу; оповіщення про смерть людини; утримування тіла померлого до часу поховання; відвідини небіжчика та ігри-проводи родичів, друзів, знайомих; релігійна відправа панахиди та супровід священиком до кладовища; обід-комашня; поминальні обіди на 9-й та 40-й день; поминки через рік та сім років після смерті; щорічні відвідування-поминання гробу покійника на Великдень, у Провідну неділю, Провідний понеділок, Дмитрівську суботу.

Похоронно-поминальна обрядовість має певні особливості в залежності від віку померлого, його майнового та соціального стану.

Відомості про поховальні традиції давніх українців можна отримати з писемних джерел, та за матеріалами археологічних розкопок. Поховальний обряд русів періоду I тис. н. е. широко описаний у творах арабських мандрівників та в давньоруській літературі.

Найбільш багатими і достовірними є повідомлення арабських авторів Ахмеда Ібн Фадлана та Ібн Русте, котрі хоча й негативно ставились до вірувань немусульман, однак детально зафіксували обрядовість, яку спостерігали у давньоруського населення українських теренів.

Такий детальний опис язичницьких обрядів арабськими авторами пояснюється, перш за все, прагненнями знайти шляхи для ісламізації русів.

Середньовічні східні географи досить чітко відрізняли обряди поховань слов'ян від русів, які вже тоді (період середньовіччя) розрізняли в цих групах населення різні етнічні спільності. В радянській літературі до 90-х років XX ст. переважала думка, що слов'яни і руси періоду I тис. – це народи, які є представниками однієї етнічності, але лише в назвах певних її частин мають відмінності. Така позиція зрозуміла, якщо зважати на прагнення радянської ідеологічної системи всіма можливими засобами довести спільність трьох східнослов'янських народів (росіян, українців і білорусів), та процес утворення двох останніх етносів датувати лише з XIII–XIV ст.

У XX ст. українські дослідники (М. Грушевський, В. Шаян, С. Килимник, Ю. Шилов, В. Скуратівський, В. Шевчук, В. Щербаківський, Б. Яценко та інші) беззаперечно доводять існування української народності не лише в часи виникнення й розвитку Київської Русі, а й значно раніше.

Підтвердження того, що вже у IX–X ст. існувало розуміння чітко сформованого етносу русів-українців, знаходимо у таких писаних

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

західноєвропейських джерелах як “Бертинські аннали” та “Баварський географ”. Зокрема, в “Баварському географі” повідомляється про те, що вже в IX ст. руси завоювали і підкорили ряд племен, які жили з ними в сусідстві [8, с. 14–15]. Виділення українців (русів, росів) як окремого етносу зустрічаємо і в повідомленнях візантійського правителя Костянтина Багрянородного (X ст.).

В дохристиянські часи на русо-українських землях існувало декілька типів поховальних обрядів: трупоспалення (кремація) поза місцем поховання, трупоспалення на місці поховання і поховання людини у могильній ямі (інгумація). Якщо два перших типи були характерними для глибокої давнини, то поховання людини у могильній ямі хронологічно зустрічається пізніше, але й цей тип захоронень виник задовго до прийняття християнства. Відомості, отримані від попередників, а також власні спостереження про ранні форми поховального обряду (від середини I тис.) у східних слов'ян повідомляє Ібн Русте, котрий жив у X ст. Він подає опис обряду трупоспалення поза місцем поховання, що переважав серед слов'ян у другій половині I тис.

Ібн Русте писав: “Коли помирає хто-небудь з них, вони спалюють його тіло. Жінки їх, коли помирає чоловік, роздирають собі ножем руки і обличчя. Наступного дня після спалення покійника відправляються на місце, де воно відбувалося, збирають попіл і кладуть його до урни, яку встановлюють потім на горбі. Через рік після смерті покійника беруть двадцять дзбанків меду і несуть їх на той горб, де збираються родичі покійного, їдять, п'ють, а потім розходяться... При спаленні покійників веселяться, висловлюючи тим радість свою, що Бог був милостивий до покійного, взявши його до себе” [9, с. 111].

Трупоспалення на місці поховання описує інший арабський мандрівник, секретар посольства багдадського халіфа Ахмед Ібн Фадлан, котрий побував на землях Русі на початку X ст. Ставши свідком похорону багатого руса, Ібн Фадлан вказує на відмінність поховального обряду у різних соціальних групах. Незаможного

руса кладуть в малий човен і спалюють. Похорон багача відбувається значно складніше, його мета – підкреслити соціальне і майнове становище небіжчика. Для обряду вибирали великий човен, у ньому споруджували навіс-колибу з дорогих тканин, куди вкладали тіло покійника (у сидячій позі) перед спаленням. Під час обряду поховання здійснювався розподіл майна померлого, готувався для нього новий одяг. Від часу смерті і до завершення ритуалу родина померлого веселилася і частувалася. Місце спалення засипалось глиною у вигляді горба-могили, на якій встановлювалось дерево з написом імені померлого і його царя [10, с. 144–146].

Згадуваний уже Ібн Русте описує у русів також обряд тілопоховання (інгумації): “Коли помирає в них хто-небудь зі знаті, то викопують йому могилу у вигляді великої хати, кладуть його туди і разом з ним кладуть як одяг його, так і браслети золоті, які він носив; потім опускають туди багато їстівних запасів, посуд з напоями... Вкінці кладуть у могилу любиму жінку покійника, гріб закривають і вона помирає там” [10, с. 100–103].

Писемні джерела арабських мандрівників вказують лише на основні типи поховального процесу давніх русів, але не конкретизують територіальних меж їх поширення, локальні особливості обряду на західних руських землях, включно з Буковиною. Тому основними, з вивчення даного питання, є археологічні джерела (могильники, окремі захоронення, пережиткові явища в похованнях більш пізнього часу).

Хоча описані арабськими мандрівниками обряди поховань здебільшого стосуються населення східних теренів Русі, можна припустити, опираючись на археологічні знахідки, що подібними вони були і в інших регіонах.

Найдавнішим поховальним обрядом західноукраїнських теренів було також трупоспалення (кремація поза межами поховання). Появу поховальних обрядів з трупоспаленням на місці поховання та трупопокладання у могильній ямі дослідники відносять до часу посилення князівської влади на давньоруських землях, поглибленням

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

процесу соціально-майнової диференціації, коли більш заможні панівні верстви намагались виділитись від решти суспільства. Проте під їх впливом, а з прийняттям християнства і під впливом нової релігії, трупопокладання поширилось також серед бідніших груп населення.

Ранні могильники-кургани, що належали слов'янам-українцям, відомі на західноукраїнських землях від Волині до Закарпаття і Буковини. Вони традиційно розташовувались на певній відстані від поселення і нараховували від 5 до 100 поховань. Насипи були невисокими – 50–100 см, діаметром 4–10 м. [2, с. 43].

У більшості розкопаних курганних могильниках на горизонті знаходились залишки невеликого вогнища. Але сам акт трупоспалення відбувався поза межами могильника, в яких стояли горщики зі спаленими кістками. Мали місце і безурнові поховання, коли спалені останки знаходились у насипі, на горизонті або в поглибленні могильника.

Невеликий курганний могильник, який складався з чотирьох курганів, був виявлений буковинським археологом Б. Тимошуком поблизу села Чепоноси на Хотинщині. Ще у 60–70-х роках ХХ ст. було досліджено два кургани з трупоспаленнями. В одному з них виявлена глиняна обпалена ділянка (розміром 1,4 × 1,1 м), наявність якої, на думку дослідника, свідчить про кремацію на місці поховання [11, с. 94–95]. Проте її розмір викликає сумнів щодо трупоспалення на могильнику, скоріш за все, воно відбулося поза похованням, а обпалена ділянка є місцем ритуального вогнища.

У колективній монографії “Слов'яни Південно-Східної Європи у переддержавний період” (за редакцією В. Барана, Н. Абашина, Б. Магомедова та інших), в характеристиці поховального обряду V–VII ст. наведено приклад досліджених Б. Тимошуком (у середині 60-х років ХХ ст.) двох могильників біля села Чепоноси, один з яких був діаметром 15 м і висотою 30 см. Обпалена глиняна ділянка на горизонті мала розмір 1,5 × 1,4 м і товщину 10 см. На

ній знаходилось вугілля з кальцинованими людськими кістками [12, с. 230].

Останні матеріали дозволяють зробити припущення, що на описаному вище могильнику могло відбуватися трупоспалення безпосередньо на місці поховання.

Особливості поховального обряду у насипах-могильниках – трупоспалення поза могильником, ритуальні вогнища на горизонті і в насипі, перепалені кістки, які зібрані у купки, уламки посуду – простежуються до X ст. включно.

Показовим у цьому відношенні є могильник біля поселення Чорнівка, що знаходиться в Прутсько-Дністровському межиріччі Буковини.

Чорнівський могильник, який досліджували археологи І. Русанова, Б. Тимошук, Л. Михайлина [2; 5; 13], нараховує більше ста курганів. Знаходиться він на схилі горба і на плоскій ділянці за 150 м від річки Солонець, між двома її притоками. Висота курганів на час їх дослідження (70–80-ті роки XX ст.) становила 0,2–0,4 м і до 0,9 м від рівня давньої основи. За планом усі вони мають овальну форму з витягненнями в напрямку схід – захід.

Археологами розкопано більше десяти курганів. У курганах виявлено кальциновані кістки (кургани 3, 5, 10). Зокрема, в кургані 3 вони знаходились на горизонті в маленьких купках, у кургані 5 – у насипі та в неглибокій ямці нижче горизонту. В кургані 10 кістки виявлені в районі ровика, який кільцем охоплював насип. У більшості досліджених курганів знайдено кістковий попіл.

Курган 10, в якому виявлена велика довгувата яма, має темне заповнення. Тут знайдено багато ліпних і гончарних фрагментів кераміки, попіл, вугілля. Зі східного боку рову знаходились дві ями глибиною 40–50 см та шириною 50 см, заповнені вугіллям і попелом (в одній із ямок знайдено обпалені зуби корови). Мабуть, тут горіли ритуальні вогнища, на яких готувалась ритуальна їжа, і де відбувались поминання та жертвоприношення.

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

Подібні матеріальні рештки (ямки із керамічними уламками та вугіллям) наявні і в інших курганах, а в кургані 6 виявлено залишки недогорілого поліна довжиною 80 і товщиною 15 см.

Ці знахідки свідчать про поховання в Чорнівському могильнику шляхом трупоспалення поза могильником, і розміщення залишків спалення в курганах. Могильник села Чорнівка виділяється наявністю слідів тризни (поминального обіду) та ритуальних вогнищ.

За виявленою керамікою Чорнівський могильник можна віднести до IX ст.

Безкурганні ями поховання з кремацією тіла покійника поза межами поховання виявлені в районі Верхнього Пруту, в селі Ревне на Кіцманщині. Археологічні дослідження тут проводили ті ж самі дослідники, котрі обстежували описаний вище Чорнівський могильник, – Л. Михайлина, Б. Тимощук, І. Русанова [5; 13].

В селі Ревне досліджено більше п'ятдесяти ямних безкурганних поховань, культове та общинне місце спалення небіжчиків. Поховання відбувалися у круглих або овальних ямах глибиною до 0,4 м, з плоским або округленим дном.

У могильних ямах виявлено залишки поховального вогнища у вигляді суміші землі з попелом, перепаленими кістками, вугіллям.

Також у похованнях знайдено ліпну і гончарну кераміку, обпалену глину, каміння та розплавлене скло [5, с. 72].

Общинне місце спалення помітили в північно-західній частині могильника. Воно мало вигляд прямокутної ями, заглибленої на 0,35 м, розмірами 2,65 × 1,1 м, дно якої було сильно обпалене. Тут виявлено кальциновані кістки людей, тварин, а також вугілля, уламки ліпного і гончарного посуду. Рештки тварин на місці спалення, на думку Б. Тимощука, свідчать про жертвоприношення [14, с. 33].

Наявність спеціально відведеного місця для спалення тіла померлого у “ямах-крематоріях” є характерним для описуваного часу, й для інших регіонів України (Волинь, Поділля).

На могильнику виявлено також яму глибиною 0,7 м, діаметром 1,2 м. Дно ями перепалене і вкрите шаром вугілля, що вказує на

наявність у цьому місці ритуального вогнища. Як стверджують дослідники, цю яму не можна вважати звичайним похованням, ймовірно це жертвна яма – частина могильного “святилища” [13, с. 218].

Щодо одночасного існування (VIII – X ст.) Ревненського безкурганного і Чорнівського курганного могильників, розташованих досить близько одне від одного, археолог Л. Михайлина допускає можливість їхньої приналежності до різних слов’янських угруповань. Науковець також висловлює думку, що факт розташування безкурганного могильника біля городища, а курганного біля селища може вказувати на явище соціального характеру [5, с. 75–76].

Комплексні дослідження багатьох буковинських могильників другої половини I тис. і аналіз досліджень науковців в інших регіонах України, дали можливість археологу Б. Тимощуку змалювати картину поховального обряду східних слов’ян, у тому числі й буковинців, часу більш ніж у тисячоліття віддаленого від наших днів. Оскільки, на мою думку, цей опис є найбільш достовірним і правдоподібним, то дозволю собі подати його в широкому викладі:

“Мертвих спалювали на відкритому повітрі, іноді в спеціально влаштованих для цього печак-“крематоріях”. Рештки кремації ховали в урнах або без них, у неглибоких ямках або поховальних камерах, під курганами або без них. Під курганними насипами на давній поверхні землі виявляються сліди вогнищ...

Про культовий характер поганських курганів свідчать такі археологічні ознаки:

– Наявність під курганом поховального майданчика, влаштованого на давній поверхні землі або на земляній підсипці. Цей майданчик звичайно обпалений чи підмазаний глиною, на ньому лежать залишки жертвоприношень: кістки тварин, уламки глиняного посуду, різноманітні предмети часто зі слідами вогню.

– Місце поховання відгороджувалося, як і поганські святилища, сакральними межами, які відокремлювали царство життя і смерті. Ці межі влаштовувалися у вигляді кільцевих рівчаків, заповне-

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

них вуглистою землею, кам'яних кілець, кільцевого шару золи і вугілля, іноді у вигляді огорожі зі стовпів і покладених між ними горизонтальних колод тощо.

– Наявність на вершині кургану або його схилах слідів вогню, залишків поминальних трапез та інших слідів ритуальних дій (кісток тварин, уламків посуду).

Обряд поховання супроводжувався поминальним бенкетом, а в багатьох випадках іграми, які в літописі згадуються як “тризна” [15, с. 41], щоб відігнати злих духів. Залишки бенкетів могли ховати в жертвних ямах, які зустрічаються на могильниках. Ці культові дії свідчать про те, що поховання були своєрідними святилищами, де віруючі могли зустрітися з духами предків, влаштувати в їхню честь жертвні бенкети” [14, с. 114–115].

Період X–XI ст. характеризується як перехідний від кремації (трупоспалення) до інгумації (трупопоховання). Свідченням цього є досліджене Б. Тимошуком Добринівське городище. Тут, у громадській будівлі, у розширеній донизу ямі, виявлено скелет старшого віку людини, який лежав обличчям донизу. Рештки були засипані землею впереміж з камінням, шматками кераміки, обпаленими кістками тварин.

Таке поховання може бути свідченням прояву культу предків та культу збереження людських останків, що характерно для християнського часу [11, с. 122–123; 16, с. 52–53].

Курганний могильник (з десяти курганів) виявлено Б. Тимошуком у Прутсько-Дністровському межиріччі біля села Горішні Ширівці, який відноситься до XI – початку XII ст. Цікавим є те, що тут одні могили мають сліди трупоспалення, а інші – трупопокладання в неглибоких прямокутних ямах та дубових домовинах.

Досить цікавими є поховання, які також досліджувались Б. Тимошуком, на місці літописного Василева на річці Дністер. Це були сімейні гробниці діаметром від 6 до 12 м, оточені кам'яними плитами (гробниці-кромлехи). В кожній з них знаходилось декілька поховань у дубових трунах.

Так, наприклад, у кромлесі № 4, діаметром 10–12 м, виявлено 6 поховань – чоловіче, жіноче і дитячі. Померлі лежали на спині, головою на захід, а сам могильник у кромлесі розташовувався чітко за лінією північ – південь. Поряд з кромлехами виявлено ритуальні ями з залишками тризни. Б. Тимошук робить висновок, що наявність в XI ст. кромлехів – слов'янського семантичного символу сонця – свідчить про збереження серед буковинців язичницьких традицій у поховальному обряді і після прийняття християнства [1, с. 93–94].

Окрім кромлехів, підкамінних і ґрунтових поховань, у Василеві було виявлено 17 кам'яних саркофагів, які знаходились навколо і всередині кам'яного храму. Датуються вони XII–XIII ст. [11, с. 88–89].

На терені Чорнівського городища від часу XIII–XIV ст. буковинськими археологами розкопано 32 поховання, які були здійснені за християнським обрядом. Їхнім дослідженням у 70–80-х роках XX ст. займались Б. Тимошук (поховання 1, 2) та М. Філіпчук (поховання 3).

Значна частина ямних безкурганних захоронень Чорнівського городища була досліджена І. Возним, котрий констатував, що всі поховання здійснено у звичайних могильних ямах довжиною 1,8–2 м, шириною 0,5–0,6 м. Найчастіше в похованнях зустрічається схрещування рук на грудях (близько 50% випадків), що вказує на дотримання християнського звичаю. Більшість захоронень орієнтована головою на захід, що відповідало давньому слов'янському звичаю [17].

У 1999–2000 роках археологом С. Пивоваровим розкопано і вивчено сім поховань з Чорнівського могильника.

Поховальний обряд буковинців періоду розвиненого середньовіччя (XI–XV ст.) добре охарактеризований дослідником у книзі “Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра”, в якій проаналізовано археологічні знахідки від могильників Горішніх Ширівців, уже зга-

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

дуваних вище, до некропольних могил Шипинців та Оселівки (XIV–XV ст.) [6].

Для періоду XI–XV ст. С. Пивоваров виділяє сім типів поховань, які зустрічаються на Буковині:

1. Поховання в ямах. Вони здійснювались у ямах різної глибини, орієнтованих за лінією схід – захід. Померлий лежав випростаним, руки схрещені на грудях або випрямлені вздовж тіла. В могилах цього типу виявлено особисті прикраси, фрагменти одягу та кераміки, вугілля, попіл. Такі поховання знайдено у Перебиківцях, Ленківцях, Погорілівці, Миткові, Дорошівцях, Малятинцях, Мусорівці, Маморниці, Новосілці, Кіцмані, Пригородку, Чорнівці.

2. Поховання з кам'яними “подушками”. В таких могилах голова небіжчика вкладалась на плоский камінь або полив'яну плитку. Могильники цього типу виявлено у Василеві та Ленківцях.

3. Підплитові поховання. В Чернівецькій області вони трапляються переважно у Подністров'ї (в могильниках сіл Оселівка, Чуньків, Кулішівка, Ярівка, Онут, Бузовиця, Михалкове, Коболчин). Такого типу поховання зустрічались на території від Київщини до Прутсько-Дністровського межиріччя і від Волині – до Поділля. На кінець XX ст. в Україні виявлено понад 230 підплитових поховань, а на Буковині досліджено більше 20 [7, с. 57].

4. Грунтові ямні поховання у кам'яних колах-кромлехах (на могильнику с. Василева).

5. Кам'яні курганні насипи з ямними захороненнями (поховальний комплекс у с. Дністрівка).

6. Поховання в кам'яних костницях (на Буковині такий тип виявлено у селах Василів і Вікно).

7. Поховання з кам'яними “подушками”, які відомі із знахідок у селах Василів та Чуньків [6, с. 35-42].

Аналіз буковинських могильників періоду розвиненого середньовіччя засвідчує, що з XI ст. на Буковині поширюються поховання за християнськими канонами. Кремація тіла покійника була замінена інгумацією. Наявність у могилах вугілля, об-

горілих кісток тварин, залишків сільськогосподарських культур, фрагментів кераміки, прикрас, кромлехних огорож вказує на те, що давньоукраїнський язичницький поховальний культ не був повністю витіснений християнством, а продовжував зберігатися в поєднанні з ним. Зокрема, велика кількість керамічних черепків у похованнях вказує на існування і в християнські часи язичницьких вірувань на Буковині, оскільки ритуальне розбивання посуду мало значення пожертви одного з найобожнюваніших предметів [7, с. 22].

Наявність багатьох типів поховань пояснюється як перехідним періодом (від дохристиянських вірувань і обрядів до християнських), так і цілим рядом інших факторів: етнічних, соціально-економічних, знаково-функціональних, символічних.

На терені Буковини сам обряд трупоспалення і поховання залишків кремації свідчить про зв'язок похоронної обрядовості з давньою слов'янською вірою в очищувальну силу вогню – коли душа померлого, разом з вогнем і димом ритуального кремаційного вогнища, потрапляє на небо [7, с. 20].

Згідно вірувань давніх слов'ян-українців, курганні насипи над похованнями символізували тримірність світу: верхній світ і небеса відділені від нижнього світу мертвих підвищеннями на землі – ґрунтовими чи кам'яними насипами.

У XVI–XVII ст. на Буковині поширюються ямні безкурганні поховання поєданого християнського та дохристиянського (давньоукраїнського) обрядового культу з встановленням на могилі знаку – кам'яного або дубового хреста. Цей тип поховань зберігся і в новий та новітній час.

Поховальний обряд рідної віри давніх українців відбувався з багатою атрибутикою і звичаєвістю. Від тих далеких часів орійського і українського світанку не збереглося повного опису обряду, але окремі матеріали можна почерпнути з давніх орійських текстів “Махабхарати”, “Риг Веди”, “Атарва Веди”, повідомлень багатьох давньогрецьких та римських філософів, давньоукраїнського писем-

1.1. Джерела до історії релігій з найдавніших часів...

ного джерела – “Велесової книги”, та в залишках обрядовості, що збереглися в українців і донині.

Найперше прослідкуємо походження окремих назв з поховальної обрядовості. Так, наприклад, слова *мерти*, *мрець*, *мертвяк*, *мертвіти*, *мертвець* з’явились у наших далеких предків за багато тисяч років до н. е. На санскритській мові (за “Махабхаратою”) слово “мріті” означало *очищення*, *мріяння*.

У багатьох індоєвропейських мовах це слово має спільну основу: німецьке “morden” (*вбивати*), англійське “murder” (*вбивство*), литовське “mirti” (*мертвий*).

У “Риг Ведах” слова “мріта дара” означають *мертва жінка*, а “мріта дега” – *мертва душа*.

Слова “могила”, “гріб” також беруть свій початок з давньоорієнтального часу. У “Махабхараті” слово “магіяс” означає *старшина роду*, а “магалака” – *начальник роду*. Звідси і походить слово “могила” – *місце поховання магіясів, магалаків*. Щодо слова “гріб”, то за “Риг Ведами” воно означає *житло, землянка, гріб-погріб*.

У давні часи українці вкладали померлого на помості з дерева посередині житла, попередньо підстеливши запашне сіно. В узголів’ї клали віточки любистку, чебрецю, васильку, безсмертника, полину. В одному з кутів хати горів вогонь, куди підкидали час від часу живицю, яка наповнювала житло своєрідним ароматом. У схрещенні на грудях руки покійному вкладали колоски пшениці або жита – символи життя. З цими символами людина відходила в інший світ, щоб продовжити свій шлях. Наші предки вірили, що життя не закінчується зі смертю людини. Подібно зміні ночі днем, змінюється життя і смерть. Нове буття починається у царстві Духів Предків, країні Сонця.

1. Тимошук Б. О. Північна Буковина – земля слов’янська. Ужгород, 1969. 192 с.

2. Русанова И. П. Славянские древности VI–VII вв. Культура пражского типа. Москва, 1976; Изучение славянских поселений в с. Черновка // Археологические открытия 1979 г. Москва, 1980. С. 40–45.

3. Кожолянюк Г. Етнографія Буковини. Чернівці, 2001. Т. 2. 424 с.
4. Мисько Ю. Поховальний обряд у контексті світогляду східних слов'ян (за матеріалами могильників VIII–X ст. Дніпровського Правобережжя) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. Чернівці, 1997. Вип. 4. С. 19–28.
5. Михайлина Л. П. Населення Верхнього Попруття VIII–X ст. Чернівці, 1997. 144 с.
6. Пивоваров С. Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Чернівці, 2001. 152 с.
7. Юрійчук Ю. Еволюція поховального обряду населення Північної Буковини IX–XIII ст. // Буковина – мій рідний край: матеріали. Чернівці, 1996. С. 18–58.
8. Свердлов М. Б. Латинские источники по истории Древней Руси IX – первой половины XII вв. (Германия): автореф. дис. ... канд. ист. наук. Ленинград. 1968. 18 с.
9. Заходер Б. Н. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Москва, 1967. Т. 2. 213 с.
10. Ковалевский А. П. Книга Ахмеда Ибн Фадлана о его путешествии на Волгу 921–922 гг.: статьи, переводы и комментарии. Харьков, 1956. 180 с.
11. Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. Київ, 1976. 178 с.
12. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. Киев, 1990. 230 с.
13. Михайлина Л. П., Тимошук Б. А. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII–X вв. // Славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1983. С. 205–220.
14. Тимошук Б. О. Східні слов'яни VII–X ст. Чернівці, 1999. 178 с.
15. Повість врем'яних літ: літопис / За Іпатським списком. Київ: Радянський письменник, 1990. 558 с.
16. Тимошук Б. О. Слов'янські гради Північної Буковини. Ужгород, 1975. 111 с.
17. Возний І. П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. Чернівці, 1998. 154 с.